

РОЗДІЛ 3

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

Погорелов Ю.С., Білоусова А.Ю.

КРИТЕРІЙ ПЕРЕБУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА В ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ: ВИЗНАЧЕННЯ ЗА ДАНИМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

У наш час в управлінні підприємством все зростаючу увагу приділяють його економічній безпеці, що не дивно. Адже економічна безпека сьогодні є чи не найголовнішою умовою не лише поточної діяльності підприємства, а і його розвитку. Саме тому останнім часом спостерігається актуалізація безпекоорієнтованого управління підприємством та його безпекозабезпечувальної діяльності, комплексним інструментом яких все впевненіше становиться система економічної безпеки підприємства.

Сьогодні існує багато визначень змісту поняття "економічна безпека підприємства", що не є ані позитивним, ані негативним, це думка, позиція дослідника, відображення його бачення феномена економічної безпеки, що визнається справедливим епістемологічним контекстуалізмом, зміст якого розкрито в [5].

Серед численних визначень змісту поняття "економічна безпека підприємства" найобґрунтованішим слід визнати визначення, надане О.В. Ілляшенко [4, с. 26]. Узявши його за основу і дещо уточнивши, можна стверджувати, що економічна безпека підприємства як умова його діяльності є таким станом оточуючої дійсності, в якій відбувається взаємодія підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища, за якого підприємство спільно з інституціями держави з використанням власних ресурсів спроможне виявляти загрози, уникати їх, пом'якшувати або долати наслідки реалізації загроз, які створюють процеси, явища, матеріалізовані інтереси та цілі суб'єктів зовнішнього середовища. При цьому оточуюча дійсність у даному випадку тлумачиться широко. У дефініціях сучасного менеджменту її можна тлумачити як системну взаємодію зовнішнього та внутрішнього середовищ діяльності підприємства.

Час перебування підприємства в економічній безпеці, так само як і час актуалізації і високої ймовірності реалізації загроз, є невизначеним. Час перебування підприємства в економічній безпеці може бути тривалим, проте цілком реальним є чергування періодів перебування в економічній безпеці та в економічній небезпеці, тоб-

то періоди перебування у безпеці можуть змінятися періодами появи загроз з високою ймовірністю реалізації. Причому тривалість таких періодів передбачити дуже складно, так само, як передбачити виникнення загроз різноманітного характеру та ймовірність їхньої реалізації.

Періоди безпеки та небезпеки можуть достатньо швидко закінчуватися через зміну оточуючої дійсності:

виникнення суперечностей, конфліктів або навіть ворожості у взаємодії зовнішнього та внутрішнього середовищ діяльності підприємства і через це - формування загроз діяльності підприємства, що мають різний характер, походження, ймовірність реалізації та її наслідки;

зникнення або затухання суперечностей та конфліктів у взаємодії зовнішнього та внутрішнього середовищ діяльності підприємства і завдяки цьому зникнення загроз або зменшення ймовірності їхньої реалізації.

Визначення поняття "економічна безпека підприємства" надано в межах захисного підходу, за яким діяльність підприємства здійснюється у відносно безпечних умовах (абсолютно безпечних умов не існує), якщо:

відсутні явні та серйозні загрози діяльності підприємства;

підприємство може певним чином вплинути на загрози, що виникли: уникнути їх, нівелювати або зменшити їхній вплив;

оперативно та відносно невеликими зусиллями подолати наслідки реалізації загроз.

Реалізація загроз позначається на діяльності підприємства у вигляді змін негативного характеру, різних за масштабом та наслідками, які виникають у функціональних підсистемах підприємства, причому, часто без участі і навіть при спротиві підприємства, тобто незалежно від прийнятих та реалізованих рішень у безпекозабезпечувальній діяльності. Якщо зміни негативного характеру здійснюються в діяльності підприємства внаслідок реалізації прийнятих управлінських рішень, то такі рішення мають переважною мірою вимушений характер і іноді є спробою попередити неконтрольовані і незалежні від менеджменту підприємства зміни негативного характеру.

Виходячи з наданого визначення поняття "економічна безпека підприємства", можна стверджувати, що економічна безпека підприємства (або його перебування у стані економічної безпеки) є результатом двох протилежних за дією процесів:

вплив загроз на діяльність підприємства, які породжені процесами, явищами, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищах, матеріалізацією інтересів та цілей суб'єктів зовнішнього середовища;

безпекозабезпечувальна діяльність підприємства, метою якої є убезпечення його діяльності шляхом передбачення загроз, за можливості - попередження їхньої реалізації або пом'якшення її наслідків.

У межах дослідження, що проведено, увагу зосереджено саме на безпекозабезпечувальній діяльності підприємства. Адже загрози діяльності підприємства достатньо повно описано у сучасній науковій літературі з економічної безпекології.

Результатом безпекозабезпечувальної діяльності є перебування підприємства у стані економічної безпеки. Перебування підприємства в економічній безпеці можна розглядати як стабільну взаємодію підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища, що відбувається у відносно безпечних умовах (тобто їй не перешкоджає реалізація різноманітних загроз), результатом якої є задоволення інтересів підприємства, зокрема головного інтересу – отримання прибутку або, як мінімум, беззбитковість діяльності, що можливе при визнанні продукції (робіт, послуг) підприємства на відповідному ринку.

Результативність безпекозабезпечувальної діяльності підприємства залежить від впливу низки чинників, головні з яких надано на рис. 1.

Знання про перебування підприємства у стані економічної безпеки є важливим і для менеджменту підприємства (управлінські рішення різноманітного характеру мають прийматися за наявності якісної інформації про всі аспекти та умови діяльності підприємства), і для його безпекозабезпечувальної діяльності (дозволяє корегувати її вектори, переглядати використовувані способи захисту діяльності підприємства та локалізацію зусиль). Тому для з'ясування ситуації з перебуванням підприємства у стані економічної безпеки у кожний конкретний момент часу необхідний відповідний критерій.

Критерій перебування підприємства в економічній безпеці є одним з основних діагностичних інструментів його безпекозабезпечувальної діяльності. Адже діагностика стану економічної безпеки підприємства є основою такої діяльності.

У загальному сенсі оцінка трактується як думка про цінність, роль, значимість чогось; думка про якість або стан чого-небудь [2, с. 1098]. Оцінку економічної безпеки підприємства слід тлумачити за-

лежно від того, в межах якого підходу розглядається економічна безпека підприємства (захисний, діяльнісний, ресурсний або гармонізаційний [7]).

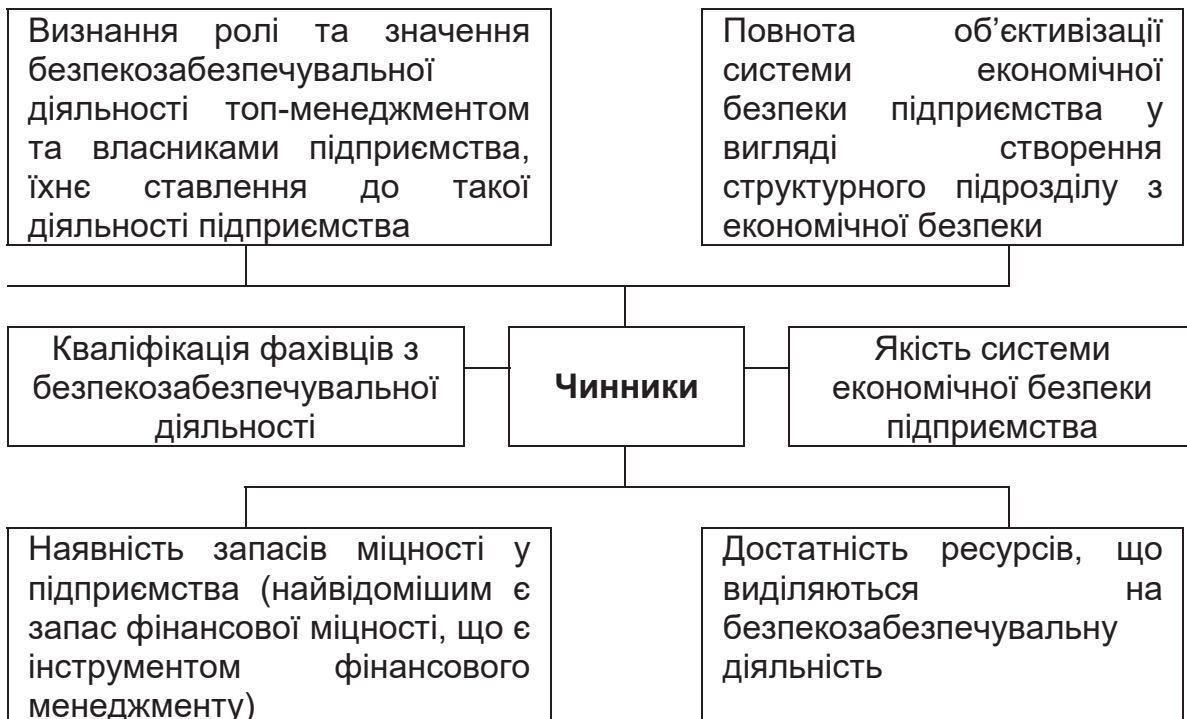

Рис. 1. Чинники результативності безпекозабезпечувальної діяльності підприємства

Складено авторами.

У межах вибраного захисного підходу, де фундаментальними дефініціями є "загроза", "захист" та "захищеність", оцінку економічної безпеки підприємства слід тлумачити як кількісно виражену міру захищеності підприємства від загроз, реалізація яких спроможна суттєво ускладнити діяльність підприємства, нанести шкоду у вигляді непродуктивних витрат, недоотриманого прибутку, його суттєвого зменшення або навіть збитковості, призупинити або уповільнити розвиток підприємства.

Критерій у загальному сенсі тлумачиться як мірило, вимога для визначення стану об'єкта, явища, процесу або його результату.

Критерій перебування підприємства в економічній безпеці слід розглядати як ознаку, за якою у будь-який момент часу можна дійти висновку, перебуває підприємство в економічній безпеці або, навпаки, в економічній небезпеці. Якщо виходити з цього, то тоді виникає завдання пошуку такої (або таких) ознаки. Використання кількох ознак (але не більше двох-трьох) сприятиме точнішому ви-

значенню перебування підприємства в економічній безпеці, адже в окремих випадках одна ознака може надавати неточне свідчення.

Критерій перебування підприємства в економічній безпеці ні в якому разі не можна ототожнювати з її оцінками при всій їх схожості (табл.1).

Таблиця 1

Відмінності критерію та оцінки економічної безпеки підприємства

Характеристики	Критерій	Оцінка
Призначення	Оцінка міцності підприємства	Залежить від підходу до тлумачення змісту поняття "економічна безпека підприємства"
Складність розрахунку	Незначна	Значна з використанням операцій та прийомів нормалізації значень первинних показників, їхньої згортки та узагальнення
Обсяг використовуваних первинних даних	Незначний	Прагнення охопити якомога більше аспектів діяльності підприємства зумовлює використання значної кількості первинних показників та численних операцій з ними
Період	Поточний момент часу	Як правило, ретроспективний, оскільки використовуються дані минулого періоду
Міра об'єктивності	Висока	Відносна, залежить від апперцепції суб'єкта оцінювання
Інтерпретація	Незначна	Необхідна лінгвістична інтерпретація кількісної результуючої оцінки

Складено авторами.

Але водночас критерій перебування підприємства в економічній безпеці та оцінку (оцінки) економічної безпеки при всіх їх відмінностях не можна протиставляти. Вони, радше, як інструменти діагностики безпекозабезпечувальної діяльності підприємства доповнюють один одного, хоча і можуть застосовуватися окремо.

Дослідження критерію перебування підприємства в економічній безпеці далеко не так численні, як наукові напрацювання з оцінювання економічної безпеки підприємства. Можливо, це пов'язано

з неусвідомлюваним ототожненням оцінки економічної безпеки та критерію перебування підприємства в економічній безпеці.

Чи не вперше про критерій перебування підприємства в економічній безпеці згадується в [6, с. 137]. В основу визначення критерію економічної безпеки підприємства у цій монографії покладено прибуток, що виникає в підприємства за результатами обмінних операцій із суб'єктами зовнішнього середовища. На користь пропонуваного підходу автори [6, с. 139-140] виходили з такого.

Прибуток підприємства виступає формою завершення взаємодії (відносин) підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища. Прибуток підприємства можна розглядати як свого роду ознаку конкурентоспроможності підприємства – його продукцію визнано на ринку (продукція знайшла платоспроможний попит), причому "ціна визнання" перевищує витрати підприємства на її виготовлення (наскільки перевищує, це вже інше питання). Прибуток підприємства є формою свідчення, що підприємству у минулому періоді вдалося певною мірою забезпечити захищеність діяльності та дотримання своїх інтересів.

Принципово визнання наявності в підприємства прибутку деяким мірилом, тобто критерієм економічної безпеки логічно. Адже за відсутності прибутку або, більше того, при збитках, не можна говорити про захищеність підприємства та дотримання його інтересів і, отже, про перебування підприємства в економічній безпеці. Навпаки, в цьому випадку перед підприємством реально стоїть загроза банкрутства.

Автори [6, с. 138] правомірно задалися питанням: чи можна за наявності прибутку стверджувати про перебування підприємства в економічній безпеці?

Цілком логічним виглядає відповідь на задане питання: однозначно ствердна відповідь означає спрощення розв'язання проблеми з визначення критерію перебування підприємства в економічній безпеці. У даному випадку спрощення не полегшує розв'язання позначеної проблеми, а може призвести до незадовільного результату, тобто до "непрацюючого" критерію перебування підприємства в економічній безпеці.

Автори [6, с. 138-139] правомірно вважають, що прибуток як абсолютна величина слугує лише обов'язковою передумовою для встановлення перебування підприємства в економічній безпеці або ні, основою попереднього судження про економічну безпеку підприємства. Адже наявність прибутку вже сама по собі свідчить про позитивні результати експлуатації активів підприємства, що дозволяє

йому відшкодувати витрати на виробництво і реалізацію продукції, внести необхідні платежі до бюджетів різних рівнів і забезпечити, принаймні, просте відтворення капіталу і робочої сили.

Інша справа, що абсолютна величина прибутку (і валового, і чистого) підприємства не дозволяє встановити міру захищеності підприємства (за захисним підходом) або міру узгодженості його інтересів (за гармонізаційним підходом), тобто встановити "ціну" отримання прибутку.

За результатами низки міркувань автори [6, с. 162] дійшли слушного висновку, що критерій перебування підприємства в економічній безпеці необхідно визначати шляхом зіставлення величини отриманого чистого прибутку підприємства з вибраними для цієї мети базами порівняння. Причому, базою порівняння можуть слугувати різноманітні показники діяльності підприємства: вартість витрачених ресурсів, величина капіталу підприємства тощо. Але з використанням відповідних аргументів автори [6, с. 165] дійшли висновку, що:

при визначенні критерію перебування підприємства в економічній безпеці необхідно розглядати не усю величину прибутку, а лише ту його частину, що призначена для реінвестування;

базою для порівняння з величиною реінвестованого прибутку має бути величина коштів, необхідних для забезпечення економічної безпеки підприємства.

Чим ближче до одиниці результат такого порівняння, тим вищою є оцінка перебування підприємства в економічній безпеці. Тобто автори [6, с. 165] вважають, що апіорі величина реінвестованого прибутку буде нижчою, ніж величина коштів, необхідних для забезпечення економічної безпеки підприємства.

Достоїнством пропонованого критерію перебування підприємства в економічній безпеці є його індивідуальний характер. Але поряд з цим виникають складності при практичному застосуванні пропонованого критерію. Головною з них є складності з визначенням величини коштів, необхідних для забезпечення економічної безпеки підприємства. Сьогодні взагалі не розроблено підходів до визначення величини витрат на забезпечення економічної безпеки підприємства. Такі витрати належать до трансакційних витрат підприємства.

Трансакційні витрати - витрати та втрати підприємства, які виникають у процесі взаємодії та координації його діяльності із суб'єктами бізнес-середовища (контрагенти, держава, суб'єкти ринкової та соціальної інфраструктури) з приводу визнання на ринку

результатів діяльності підприємства (обмін продукції), захисту його прав власності та примусу до дотримання наявних правил обміну та захисту. Дані про трансакційні витрати (їхня величина, питома вага у загальній структурі витрат, структура та динаміка) характеризують бізнес-середовище діяльності підприємства, зокрема, кон'юнктуру ринку, де представлена його продукція, якість взаємодії підприємства з його контрагентами, міру якості інституційного середовища його діяльності, а також міру загрозовості зовнішнього середовища та зусилля підприємства щодо її подолання [12].

Незважаючи на зростаюче значення трансакційних витрат в діяльності підприємства та суттєвий вплив на загальну величину його витрат, вони дотепер залишаються прихованими у чинній структурі витрат, що практично унеможлиблює їхнє планування і особливо облік.

При визначенні величини коштів для забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно враховувати аналітичні дані, які за своєю природою є розрахунковими і не базуються (а якщо і базуються, то лише деякою мірою) на статистичних даних. Так, величина коштів, необхідних для забезпечення економічної безпеки підприємства, визначається динамікою процесу відтворення капіталу на цьому підприємстві, яка, у свою чергу, зумовлена:

- видом економічної діяльності підприємства;
- масштабом та типом виробництва;
- наявністю державної підтримки діяльності підприємства;
- наявними оцінками його економічної безпеки.

Безумовно, вибрати показники для опису названих характеристик діяльності підприємства та результатів враховуваних процесів можна, але для цього потрібний іноді доволі тривалий час, що уповільнює визначення критерію перебування підприємства в економічній безпеці. Крім того, використання значної кількості враховуваних показників наближає розрахунок критерію до оцінок економічної безпеки підприємства.

Автори [6] вважають, що джерелом коштів, необхідних для забезпечення економічної безпеки підприємства, є винятково чистий прибуток підприємства. З цим повною мірою погодитися не можна, тому що деякі витрати на забезпечення економічної безпеки підприємства можуть відшкодовуватися і за рахунок витрат підприємства.

Отже, визнаючи значення постановки питання про критерій перебування підприємства в економічній безпеці, спробу про кількісний вимір такого критерію в [6] є підстави визнати незавершеною.

Не можна не побачити складностей методичного характеру, які перешкоджають використанню пропонованого підходу до визначення критерію перебування підприємства в економічній безпеці у практиці безпекозабезпечувальної діяльності підприємства. Тому правомірним є висновок про доцільність продовження досліджень стосовно критерію перебування підприємства в економічній безпеці та кількісного виміру критерію.

З цією метою доцільно звернути увагу на характеристики діяльності підприємства. Характеристика результатів діяльності підприємства становить собою сукупність відмітних властивостей таких результатів. Такі властивості дозволяють визначити якість результатів діяльності підприємства. Властивості результатів діяльності формуються під комплементарним впливом реалізованих управлінських рішень (тобто зусиль підприємства) з основних аспектів діяльності та процесів, що відбуваються у зовнішньому середовищі діяльності.

Характеристики діяльності підприємства достатньо численні, найчастіше з них зустрічаються такі як конкурентоспроможність, ефективність, стійкість. Для кількісного опису характеристик діяльності підприємства застосовуються різноманітні показники. Такі характеристики принципово можуть бути критерієм перебування підприємства в економічній безпеці, але необхідно звернути увагу на таке.

Конкурентоспроможність підприємства (продукції підприємства) є порівняльною характеристикою, а тому для її кількісного виміру необхідні дані підприємств-конкурентів. Такі дані не завжди можна оперативно отримати.

Ефективність діяльності підприємства є комплексною характеристикою діяльності підприємства, в якій відображено ефективність використання ресурсів (матеріальних, трудових, засобів виробництва та фінансових), а тому для її кількісного виміру використовується багато первинних показників, для зведення яких до єдиного потребується багато розрахункових операцій. Виняток становить лише показник рентабельності (капіталу, витрат, обсягу продажів тощо). Але значення показника рентабельності складається під впливом значної кількості чинників, а тому є суттєвий ризик не виділити в їхній кількості вплив саме перебування підприємства в економічній безпеці.

Стійкість, що асоціюється з упорядкованістю, незмінністю, рівновагою, застосовують для опису стану будь-якої системи, її структури, окремих підсистем, процесів та зв'язків. І хоча стійкість дія-

льності підприємства є узагальнювальною комплексною категорією, що не може бути обмежена відображенням лише якогось одного аспекту діяльності, переважну увагу дослідників сьогодні зосереджено на фінансовій стійкості [11]. А ось інші види стійкості діяльності підприємства, наприклад, економічна, досліджено значно меншою мірою.

Тому для критерію перебування підприємства в економічній безпеці пропонується звернути увагу на таку характеристику його діяльності як безперервність діяльності

Безперервність діяльності підприємства у широкому сенсі можна тлумачити з позицій функціонального і процесного підходів (рис. 2).

З позицій процесного підходу підприємство безперервно здійснює свою діяльність завдяки перебігу сукупності процесів з виготовлення продукції, надання послуг або виконання робіт, результати яких представляє на відповідному ринку, де вони знаходять попит, тобто затребувані споживачами.

Якщо підприємство здійснює свою діяльність час від часу, тобто виготовляє продукцію, надає послуги або виконує роботи на окремі замовлення, то це, радше, означає відсутність постійних споживачів, а у низці випадків – і неможливість забезпечити необхідну якість продукції (робіт, послуг). Адже сьогодні дуже швидко змінюються технології виготовлення продукції (виконання робіт, надання послуг), що дозволяє розширити їхній асортимент, забезпечити необхідну якість за ціною, що влаштовує і споживача, і підприємство.

Безперервність діяльності підприємства є результатом взаємного впливу низки чинників, спільного перебігу низки процесів (контрольованих і неконтрольованих підприємством) у зовнішньому та внутрішньому середовищі діяльності підприємства та якості його менеджменту.

Безперервність діяльності підприємства є, по суті, поняттям, зміст якого поки ще не має широкого тлумачення у менеджменті підприємства, за винятком фінансової діяльності. Так, припущення про безперервність діяльності підприємства є основним принципом підготовки фінансових та аудиторських звітів (МСА 570 "Безперервність" [8, с. 506], П(С)БО №1 [10]). При цьому у МСА 570 "Безперервність" немає чіткого визначення принципу "безперервність діяльності", тоді як у п. 18 П(С)БО №1 зазначено, що цей принцип передбачає оцінку активів і зобов'язань підприємства, виходячи з припущення, що його діяльність буде продовжуватись у подальшо-

му. В цілому цей принцип у фінансовій діяльності стосується лише намірів керівників та власників підприємства припинити діяльність або ліквідувати підприємство, суттєво скоротити обсяги діяльності. Тобто йдеться про тлумачення поняття "безперервність діяльності" у вузькому сенсі.

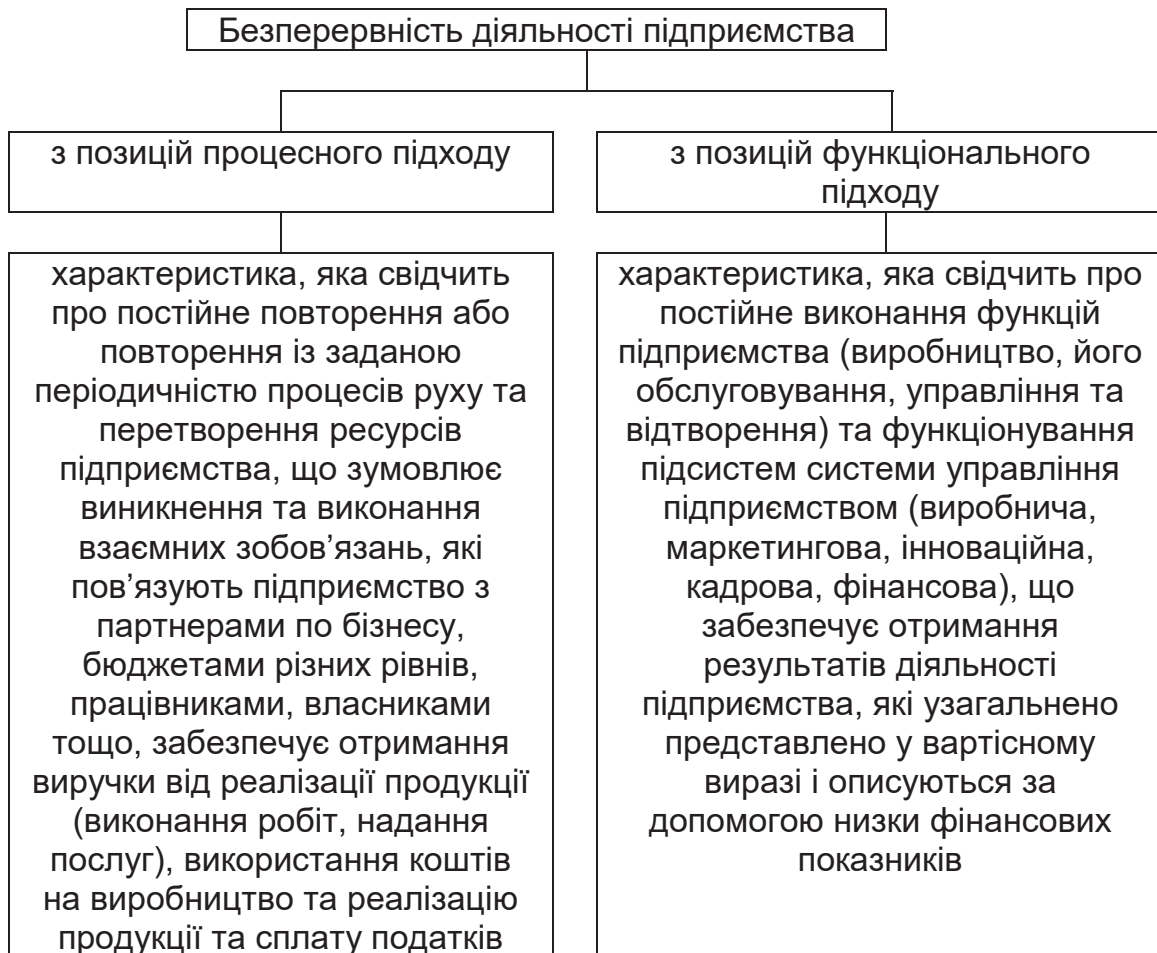

Рис. 2. Безперервність як характеристика діяльності підприємства

Складено авторами.

Безперервність як характеристика діяльності підприємства відображає діалектику повторюваного руху сукупності процесів, перебіг яких передбачає перетворення форми ресурсів (з грошової форми на матеріально-уречевлену на початкових процесах і навпаки на завершальних процесах), перетворення матеріальних, енергетичних та ін. ресурсів на продукцію підприємства завдяки праці його працівників.

За характеристикою безперервності система "підприємство" розглядається як сукупність взаємопов'язаних процесів різноманітного цільового характеру, різного призначення, різної цільової спрямованості, які перебігають постійно або з заданою періодичністю (і при цьому постійно удосконалюються відповідно до вимог та умов внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства), кінцевим результатом чого є формування стійких результатів фінансової діяльності підприємства. Адже лише безперервність діяльності забезпечує постійне отримання стійких результатів його фінансової діяльності.

Характеристика безперервності виражає єдність, взаємозв'язок і взаємозумовленість всіх процесів, що відбуваються в системі "підприємство" і уточнює таку її характеристику як стійкість діяльності.

Визнання безперервності діяльності критерієм перебування підприємства в економічній безпеці потребує пошуку показника для опису цієї характеристики. У такому пошуку пропонується звернути увагу на оборотний капітал (оборотні кошти) підприємства.

Як відомо, оборотні кошти підприємства становлять собою його оборотні виробничі фонди та фонди обігу, які представлені у вартісному вимірі [1, с. 189].

Саме оборотні кошти підприємства, функціонуючі одночасно у сфері виробництва та у сфері обігу, забезпечують безперервність діяльності підприємства, тобто безперервність виробничих процесів та реалізації продукції.

Оборотні кошти підприємства перебувають у постійному русі, в якому виділяють три стадії:

перехід оборотних коштів з вартісної форми у матеріально-уречевлену форму (перетворення грошей на предмети праці): відбувається закупівля необхідних для виробництва продукції (виконання робіт, надання послуг) сировини, матеріалів, напівфабрикатів та комплектуючих і створення виробничих запасів;

перетворення оборотних коштів у матеріально-уречевленій формі: відбувається виробництво продукції (виконання робіт або надання послуг), в ході якого оборотні кошти у матеріально-уречевленій формі перетворюються на готову продукцію (товар);

перехід оборотних коштів з матеріально-уречевленої форми у вартісну форму: відбувається реалізація готової продукції (обмін), в ході якої підприємство отримує вартісний еквівалент створеної вартості [1, с. 190-191].

У складі обігових коштів підприємства виділяють:

обігові виробничі фонди: частина обігових коштів підприємства, яка забезпечує безперервність виробничого процесу (цілеспрямованого поетапного перетворення вихідних матеріалів завдяки втрачання первинного натурального вигляду на готовий продукт заданої якості, який придатний до подальшого оброблення або кінцевого споживання [1, с. 191]). Обігові кошти підприємства як частина засобів виробництва повністю споживається в кожному технологічному циклі виготовлення продукції і повністю переносить свою вартість на вартість цієї продукції (виробничі запаси, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів);

фонди обігу: частина обігових коштів підприємства, яка забезпечує безперервність діяльності підприємства (готова продукція на складі підприємства, відвантажена і в дорозі, грошові кошти на розрахунковому та інших рахунках, у незакінчених рахунках та у касі) [1, с. 192].

Виробничо-технологічна структура обігових фондів (співвідношення їхніх складових за елементами та стадіями функціонування) формується під впливом низки чинників: тип виробництва, особливості продукції та технології її виготовлення, умови забезпечення підприємства матеріальними ресурсами тощо) і змінюється в часі повільно, без різких коливань [3, с. 278].

Відмінності структури обігових фондів зумовлені конкретними технологіями і формами організації виробництва, умовами забезпечення матеріальними ресурсами, цінами на них тощо [3, с. 281].

У кількісному вигляді безперервність діяльності підприємства як критерій його перебування в економічній безпеці ($K_{\text{пб}}$) представлено співвідношенням величини обігових коштів, які є в підприємстві, та необхідної для забезпечення безперервності діяльності величини обігових коштів, тобто:

$$K_{\text{пб}} = \text{ОК}_{\text{ф}} : \text{ОК}_{\text{н}}, \quad (1)$$

де $\text{ОК}_{\text{ф}}$ - величина обігових коштів, які фактично є в підприємстві і сформовано за рахунок власних джерел або джерел, прирівняних до власних, тис. грн.;

$\text{ОК}_{\text{н}}$ - необхідна величина обігових коштів, тис. грн.

Зрозуміло, що чим ближче значення критерію до 1, тим більше підстав стверджувати, що підприємство перебуває в економічній безпеці.

Величину наявних оборотних коштів, яка використовується у визначенні значення критерію перебування підприємства в економічній безпеці, можна встановити двома шляхами (рис. 3).

Рис. 3. Розрахунок величини наявних оборотних коштів, яка використовується у визначенні значення критерію перебування підприємства в економічній безпеці

У першому випадку у визначенні значення критерію перебування підприємства в економічній безпеці використовується величина наявних оборотних коштів, які сформовано за рахунок :

власних джерел;

поточної кредиторської заборгованості, термін погашення якої ще не настав;

позикових коштів, джерелами яких можуть бути короткострокові позики банку та кредиторська заборгованість постачальникам [3, с. 279].

Залучення позикових коштів, як правило, на короткі терміни дозволяє покрити тимчасові потреби підприємства в обігових коштах при нестачі власних обігових коштів.

Залучення позикових коштів для покриття тимчасових потреб підприємства в обігових коштах отримало широке поширення у практиці операційної діяльності сучасних підприємств. У зверненні підприємства до банку за короткостроковою позикою принципово немає нічого незвичайного. Але так можна вважати тоді, якщо залучення позикових коштів для покриття тимчасових потреб підприємства в оборотних коштах здійснюється час від часу, при виникненні в підприємства непередбачуваних обставин, які є наслідком порушення звичайного перебігу якого-небудь процесу (або кількох процесів), тобто при відтворюваному порушенні безперервності діяльності підприємства.

Якщо ж залучення позикових коштів для покриття потреб підприємства в оборотних коштах відбуваються практично на постійній основі, то виникають підстави стверджувати про систематичні порушення процесів в діяльності підприємства, тобто про стійке порушення безперервності його діяльності. Причинами цього різноманітні, вони є і породженням недоліків в управлінні оборотними коштами, що явно не сприяє зміцненню безперервності діяльності підп-

приємства, і деяких непереборних обставин у зовнішньому середовищі діяльності підприємства.

Дані для розрахунку величини наявних оборотних коштів містяться у розділі II активу балансу. З числа даних цього розділу для розрахунку величини наявних оборотних коштів, які сформовано за рахунок власних джерел, використовуються дані про поточні активи підприємства (запаси, незавершене виробництво, гроші та їхні еквіваленти, готова продукція на складі, поточні фінансові інвестиції) та короткострокові зобов'язання підприємства.

Якщо при визначенні величини наявних оборотних коштів враховано лише власні кошти, значення критерію точніше характеризує перебування підприємства в економічній безпеці.

Власні оборотні кошти підприємства становлять різницю між підсумковою сумою поточних активів підприємства за мінусом його короткострокових зобов'язань.

У визначенні необхідної величини оборотних коштів для забезпечення безперервності діяльності підприємства можуть знайти використання нормативи оборотних коштів.

Нормування оборотних коштів дозволяє встановити їхню економічно обґрунтовану величину з урахуванням особливостей діяльності підприємства. Сьогодні нормування оборотних коштів не є обов'язковим, є, радше, аналітичною процедурою на тих підприємствах, де вдумливо ставляться до організації фінансової діяльності, тобто нормування оборотних коштів здійснюється кожним підприємством самостійно (на жаль, часто не здійснюється).

Але нормативи оборотних коштів корисні в управлінні фінансами підприємства:

нормативи оборотних коштів є одним з інструментів управління ними: знання нормативів дозволяє підвищити якість управління фінансами підприємства і, як наслідок, ефективність використання оборотних коштів;

нормативи оборотних коштів дозволяють встановити потребу в них і в такий спосіб суттєво сприяють безперервності діяльності підприємства).

Нормуються:

всі складові оборотних виробничих фондів (виробничі запаси, незавершене виробництво та напівфабрикати власного виробництва);

готова до реалізації продукція, що перебуває на складі, як складова фондів обігу.

Нормативи оборотних коштів розраховуються у натуральних (одиниці, тонни, метри та ін.) і вартісних вимірниках. Загальний норматив оборотних коштів розраховується як підсумок нормативів складових оборотних коштів [9, с. 266].

Проте не для всіх складових оборотних коштів можна через різні причини визначити нормативи.

Ненормовані оборотні кошти – це кошти, що знаходяться у сфері обігу і не плануються:

кошти, вкладені у відвантажені товари, строки оплати яких не наступили;

в товари відвантажені, але не оплачені вчасно покупцями;

у відвантажені товари, що знаходяться на відповідальному збереженні у покупців;

кошти на розрахункових рахунках у банку, на акредитивах, в касі тощо [9, с. 268].

Так, суми в незавершених розрахунках (товари відвантажені) не нормуються, оскільки їхня величина схильна до систематичних змін. Власні оборотні кошти для цих вкладень не виділяються [3, с. 282]. Зростання вкладень в незавершені розрахунки (товари відвантажені), якщо це зумовлено збільшенням тривалості документообігу у зв'язку із зміною дальності розташування покупця, представляється обґрунтованим.

Збільшення залишку на розрахунковому рахунку в банку, викликане зростанням прибутку, також не може розцінюватися як негативне явище. За сучасних умов здійснення банківських операцій залишки коштів на розрахункових рахівницях не можуть бути повною мірою віднесені до фондів обігу, що утворюються за рахунок оборотних коштів. Це обумовлено тим, що на розрахункових рахівницях можуть знаходитися суми прибутку, що поступили до його перерахування за призначенням, інші перехідні суми. Кошти, що підлягають витрачанням, а не авансуванню, не належать до оборотних.

Для визначення величини складових оборотних коштів підприємства, що не нормуються, для розрахунку критерію перебування підприємства в економічній безпеці потрібен інший підхід, за яким передбачається проведення низки розрахунків.

Теоретично величини оборотних коштів, які є в підприємства, та необхідної для забезпечення безперервності діяльності величини обігових коштів, мають збігатися. Але в практиці діяльності підприємства мають місце не такі вже й нечисленні випадки, коли величина оборотних коштів, які є в підприємства, є меншою від тієї, що необхідна для забезпечення безперервності його діяльності.

Причини, з яких величина оборотних коштів, які є в підприємства, є меншою від тієї, що необхідна для забезпечення безперервності його діяльності, тобто має місце нестача оборотних коштів, різноманітні. Нестача оборотних коштів може статися як з вини підприємства, так і з причин, на які підприємство не змогло своєчасно зреагувати або вони виявилися непередбачуваними (табл. 2).

Таблиця 2

Причини нестачі в підприємства оборотних коштів

Причини, що залежать від підприємства	Причини, що не залежать від підприємства
Незадовільна діяльність маркетингової служби підприємства	Зміна умов господарювання внаслідок трансформації інституційного середовища (уведення в дію нових нормативних актів)
Недальновидна маркетингова політика підприємства	Стихійні лиха та форс-мажорні обставини в діяльності підприємства, його бізнес-партнерів, в державі або її регіонах
Відсутність належної уваги до вибору бізнес-партнерів підприємства	Підвищення цін через активні інфляційні процеси
Низька якість управління оборотними коштами підприємства	

Складено за [1,3,9].

Надмірний надлишок власних оборотних коштів, що виникає в підприємства при перевищенні величини наявних оборотних коштів над їх нормативами, необхідними для задоволення постійних мінімальних потреб виробництва в ресурсах, звичайно, є негативним явищем, якщо розглядати оборотні кошти підприємства з позиції ефективності їхнього використання, зокрема недопущення їхньої іммобілізації. У контексті економічної безпеки підприємства надмірний надлишок власних оборотних коштів можна проігнорувати хоча б тому, що у сучасних умовах господарювання (інфляція, нестабільність і спад виробництва та ін.) надлишок власних оборотних коштів загалом є достатньо рідкісним явищем.

Отже, за співвідношенням величини обігових коштів, які є в підприємства, та необхідної для забезпечення безперервності діяльності величини обігових коштів можна отримати уявлення про перебування підприємства в економічній безпеці або упевнитися у зворотному.

Пропоноване співвідношення є достатньо зручним інструментом поточної діагностики економічної безпеки підприємства. Для його визначення в інформаційно-аналітичному забезпеченні фінансової діяльності підприємства є переважна більшість даних, деякі з даних, будучи розрахованими один раз, можуть застосовуватися деякий час (йдеться, перш за все, про нормативи оборотних коштів).

Проте обмежуватися пропонованим співвідношенням не можна, необхідно продовжувати пошук інших, зручних у використанні, інструментів поточної діагностики економічної безпеки підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчик І. М. Економіка підприємства : підруч. К.: Кондор-видавництво, 2016. 378 с.
2. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково- словообразовательный. В 2-х т. Т. 1. М. : Русский язык, 2000. 1213 с.
3. Іванілов О. С. Економіка підприємства : підруч. 2-е вид. К. : ЦУЛ, 2011. 728 с.
4. Ілляшенко О. В. Механізми системи економічної безпеки підприємства : монографія. Харків: Мачулін, 2016. 504 с.
5. Каримов А. Р. Контекстуализм, скептицизм, прагматика. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2013. № 6 (32). Ч 2. С. 71-76.
6. Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : монография. К. : Либра, 2003. 280 с.
7. Козаченко Г. В., Погорелов Ю. С. Оцінювання економічної безпеки підприємства: аналіз основних підходів. – В кн.: Менеджмент безпеки держави, регіону, підприємства: проблеми і виклики сьогодення : монографія / за заг. ред. З. Б. Живко, І. Г. Бабець. Львів: Ліга-Прес, 2015. С. 238–251.
8. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: пер. з англ. О. В. Селезньова, О. Л. Ольховікової, О. В. Гик, Т. Ц. Шарашидзе, Л. Й. Юрківської, С. О. Кулікова. К. : ТОВ "ІАМЦ АУ "СТАТУС", 2004. 1028 с.
9. Непочатенко О. О., Мельничук Н. Ю. Фінанси підприємств : К. : ЦУЛ, 2013. 504 с.
10. П(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності". Затв. наказом МФУ від 31.03.99 р. № 87. Бухгалтерський облік і аудит. 1999. № 6.
11. Фещур Р. В., Баранівська Х. С. Економічна стійкість підприємства – становлення понятійного базису. Проблеми економіки та управління. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2010. №684. С. 284-290.
12. Kozachenko G., Pogorelov Y. Transaction costs as an object of enterprise accounting. International Journal of Economics and Society. 2016. Vol. 2. Issue 8. P. 34-39.